

Deuotio an potius mors uoluntaria?
Suïcidale patronen in boek 9 en 10 van
Vergilius' *Aeneis*

door

Yanick MAES

Summary

A close reading of two important scenes from books 9 and 10 of Vergil's *Aeneid*, reveals that the deaths of Euryalus and, more markedly, Nisus can be regarded as altruistic suicides (using E. Durkheim's typology). Mezentius' final act is an egoistic/anomic suicide. The text signals a suicide by using 'moriturus'. The focalisation used by the narrator makes the reader sympathize with the suicidal characters. Trying to understand these deaths as suicides, is more fruitful than seeing them as instances of some sort of secularised 'deuotio'.

In dit artikel onderzoeken we een aantal passages uit de laatste boeken van de *Aeneis* waarin iemands (poging tot) zelfmoord wordt beschreven. Zelfmoord wordt begrepen in de zin van E. Durkheims¹ beroemde omschrijving als "iedere dood die direct of indirect het gevolg is van een positieve of negatieve daad uitgevoerd door het slachtoffer in het volle besef van het resultaat. Iemand kan daarbij gebruik maken van een positieve, gewelddadige daad of zich gewoon het levensnoodzakelijke ontzeggen".

1. In E. DURKHEIM, *Le suicide*, Parijs 1899; een overzicht in E.P. GARRISON, *Groaning Tears: ethical and dramatic aspects of suicide in Greek tragedy*, Leiden 1995 (= GARRISON), p. 34-44; bijzonder handig is B. PATTYN, *Emile Durkheim: de zelfdoding*, Leuven 1993 = *Tijdschrift voor sociologie*, bijzonder nummer 1993, 1 (= PATTYN). De door Durkheim gehanteerde methode staat ter discussie maar het door hem ontwikkelde verklaringsmodel kan over het algemeen toch nog op instemming rekenen. In het belangrijke artikel van B. SEIDENSTICKER, "Die Wahl des Todes bei Sophokles", in J. DE ROMILLY ed., *Sophocle* (Entretiens sur l'antiquité classique 29), Genève 1982, p. 105-153 (= SEIDENSTICKER), wordt het nut van zelfmoordstatistiek op p. 109 nadrukkelijk in vraag gesteld. De auteur zoekt met vrucht een toevlucht in psychoanalytische modellen. Zie evenwel M. GRIFFIN, "Philosophy, Cato and Roman suicide", *Greece and Rome* 33 (1986), p. 64-77 en 192-202 (= GRIFFIN), die zowel de sociologische als de psychiatrische interpretatiemodellen als irrelevant voor de Oudheid afwijst; uit de conclusie van het artikel kan evenwel het tegenovergestelde worden afgeleid. Ook A.J.L. VAN HOOFF, *From autothanasia to suicide: self-killing in classical antiquity*, Londen/New York 1990 (= VAN HOOFF), wijst op de moeilijkheden die een stricte toepassing van Durkheims concept op antieke zelfmoorden met zich meebrengt (p. 131-132; zie ook p. 79-82).

Uit een nauwgezette lectuur gebaseerd op het door Durkheim ontwikkelde verklaringsmodel zal blijken dat we in een aantal scènes uit boek 9 en 10 van Vergilius' *Aeneis* belangrijke suïcidale patronen kunnen terugvinden.

In de passages onder discussie signaleert Vergilius de nakende dood van een personage door het gebruik van *moriturus*. In welke zin we dit participium futurum moeten begrijpen is niet echt duidelijk: 'van plan om te sterven'², 'die gedoemd was/is om te sterven'³, 'op het punt te sterven'⁴ of gewoon 'die zal/zou sterven'⁵? Waarschijnlijk voelden de Romeinen minder de behoefte om de *signifié* van het participium futurum op te splitsen dan wij en speelden de verschillende nuances simultaan door hun hoofd⁶. Het lijkt in ieder geval zo te zijn dat de idee 'bewust de dood nastreven' in de passages die we zullen bestuderen op zijn minst op de achtergrond meespeelde⁷.

2. Wat bij een verbinding met een werkwoord van beweging niet zo vreemd is: R. KÜHNER – C. STEGMANN, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. II. Satzlehre, Hannover 1976², 1, p. 761; p. 777; zo ook J.B. HOFMANN – A. SZANTYR, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München 1965, p. 390 § 208. Zie verder R. B. STEELE, "Affirmative final clauses in the Latin historians", *American Journal of Philology* 19 (1898), p. 275: "... especially ... after verbs of motion ... but even then the participle is not always final"; p. 276: het participium futurum "covers about the same field as the supine though the use is a little more extended"; p. 277 voor equivalentie van het participium futurum met constructies met bv. *causalgratia* of *ut*. Voorbeelden met werkwoorden van rust geven Kühner en Stegmann, p. 761.

3. De *Thesaurus Linguae Latinae* citeert onder *moriturus* (VIII, kol. 1496, 6-9) de volgende passages met de betekenis van 'cui fato destinatum erat mori': Vergilius, *Georgica* 4, 458 *moritura puella*; *Aeneis* 2, 511 *densos fertur moriturus in hostes*; 9, 400; 9, 554; Livius 25, 60, 9; Lucanus 2, 524; Velleius Paterculus 2, 5, 3; Apuleius, *Metamorphoses* 4, 30, 2.

4. Doch zie S. MELLET – M.-D. JOFFRE – G. SERBAT, *Grammaire fondamentale du latin: le signifié du verbe*, Leuven/Parijs 1994 (= *Le signifié*), p. 325: "On a souvent attribué au participe en -turus un signifié temporel qui en faisait la marque privilégiée du futur proche. Cette tradition est inexacte." Het participium futurum wordt bij Cato bijvoorbeeld frequent gecombineerd met het futurum simplex van *esse* en betekenen dan iets in de zin van 'iets willen doen'.

5. *Le signifié*, p. 326: "... si le contexte ne le précise pas, le participe en -turus ouvre sur un futur totalement indéterminé". De vertaling 'die zal sterven' geeft misschien nog het best de ambiguïteit van het Latijn weer.

6. Zo E. B. EMORY, "The use and range of the future participle", *American Journal of Philology* 40 (1919), p. 262-285, vooral p. 263 en n. 3, waar de auteur twee lijnen in de evolutie van het participium futurum onderscheidt: een objectieve (de actie is "beyond control of the actor, involuntary") en een subjectieve ("the action is voluntary"). Hij vermoedt "that these different forces were actually felt and that the various shades of meaning ... were present in his (sc. van de toehoorder) mind". *Le signifié*, p. 323, ziet dezelfde tweedeling: "c'est ... l'état d'ouverture du sujet, ses intentions, ses perspectives, ses capacités d'évolution ... qui impose ici la notion du futur". De uiteindelijke nuance van het participium (gaat het om een intentie of om iets dat te verwachten is omdat iemand is "soumis à des forces qui le dépassent" p. 324?) hangt grotendeels af van het geheel van de context.

7. M. LEIGH, "Hopelessly devoted to you", *Proceedings of the Virgil Society* 21 (1993), p. 89-110 (= LEIGH), pleit ervoor om de formules die gebaseerd zijn op een archetype als *moriturus medius in hostes se infert* (cf. *Aen.* 2, 408; 2, 511; 9, 399; 9, 554-5; 10, 811; 11, 741), te interpreteren in het licht van de *deutio ducis* met dien verstande dat de religieuze *deutio*

I. NISUS EN EURYALUS

Reeds helemaal aan het begin van de aristie van Nisus en Euryalus⁸ levert Vergilius een aantal elementen aan die ons toelaten de latere gebeurtenissen en de uiteindelijke suïcidale afloop van het avontuur beter te duiden⁹. De Rutuliërs verzaken zegezeker aan een adequate omsingeling van het Trojaanse kamp, waar iedereen juist bijzonder aandachtig is. Nisus bewaakt de kamppoort samen met zijn onafscheidelijke kompaan Euryalus en ziet zijn kans schoon. Hij richt zich tot zijn vriend:

185 Nisus ait: "Dine *hunc ardorem* mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique deus fit *dira cupido*?
 Aut pugnam aut aliquid iamdudum inuadere magnum
 mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est."¹⁰

In 186-187 wordt duidelijk gemaakt dat wat aan de basis van de hele actie ligt, een onstuitbare drang is om zichzelf te bewijzen. Nisus aast al lang (*iamdudum*) op een kans om in de strijd (*pugnam*) of in een andere belangrijke aangelegenheid (*aliquid magnum*) zijn voortreffelijkheid te demonstreren. Door deze woorden

wordt gesitueerd "within a range of other more secular ideological factors". We denken dat M. Leigh hierin niet ver genoeg gaat en geloven dat de sporen van de *deuotio ducis* in de tekst eigenlijk nog verder uit de religieuze sfeer gehaald mogen worden: de *deuotio ducis* is uiteindelijk niets anders dan een religieus en zelfs magisch geduide, door maatschappelijke druk veroorzaakte zelfmoord en het lijkt op zijn minst onzeker of inderdaad "aspects of the ritual meaning are present in a series of connected narratives" (p. 99). In de bestudeerde passages speelt het offer van het individu voor het welzijn van de groep (of een ander individu) eigenlijk nergens een belangrijke rol, net zo min als het toewijden van het individu aan chthonische of andere (anonieme) goden. Een degelijke analyse van de *deuotio ducis* in enge zin (d. i. de *deuotio* van de Decii) biedt H.S. VERSNEL, "Two types of Roman devotio", *Mnemosyne* 29 (1976), p. 365-410. Voor het verband van een *deuotio* met de chthonische en/of anonieme goden, zie onder meer H.S. VERSNEL, "Self-sacrifice, compensation and the anonymous gods", in J. RUDHARDT ed., *Le sacrifice dans l'antiquité* (Entretiens sur l'antiquité classique 27), Genève 1981, p. 135-194 (= VERSNEL 1981), en A. LEBEDEV, "The devotio of Xanthippos: magic and mystery cults in Olbia", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 112 (1996), p. 279-283, waar wordt gewezen op de verwarring tussen *deuotio* en *defixio*.

8. Een uitstekende recente analyse vindt men in S. FARRON, *Vergil's Aeneid: a poem of grief and love*, Leiden 1993 (= FARRON), p. 1-30. In een appendix, p. 155-164, overloopt Farron de belangrijkste recente interpretaties. Een beknopt overzicht van de verschillende thematische velden die met deze episode samenhangen biedt Ph. HARDIE, *Aeneid book IX*, Cambridge 1994 [= HARDIE], p. 23-34. Zie ook E. POTZ, "Fortunati Ambo. Funktion und Bedeutung der Nisus-Euryalus-episode in Vergils Aeneis", *Hermes* 121 (1993), p. 325-334 (= POTZ).

9. Terwijl het in de werkelijkheid erg moeilijk is om de sociologische patronen te analyseren en quasi onmogelijk om de persoonlijke drijfveren te achterhalen die aan een zelfmoord ten gronde liggen, laat de fictionele zelfmoord een meer afgebakend onderzoek toe, cf. SEIDENSTICKER, p. 118.

10. We gebruiken de tekst van R.A.B. MYNORS, *P. Vergili Maronis opera*, Oxford 1969.

aan het begin van Nisus' rede te plaatsens maakt Vergilius ons duidelijk dat het waarschuwen van Aeneas slechts een aanleiding is tot, niet de oorzaak van de onderneming van beide vrienden¹¹. Wat hen drijft is een onverbiddelijk verlangen (*dira cupido*). Maar wat willen zij bereiken? Nisus zet na deze openingszin zijn plannen uiteen. Hij zal Aeneas op de hoogte brengen van de gebeurtenissen in het Trojaanse kamp. Wat denkt hij te winnen bij die heldendaad? Roem en eer: *mihi facti / fama satis est* (194-195)¹². Zijn woorden missen hun uitwerking niet:

Obstipuit magno laudum percussus amore
197 Euryalus, simul **his ardentem** adfatur amicum:

Ook Euryalus wordt getroffen door de zucht naar roem (*magno laudum amore*¹³) en hij richt zich meteen tot zijn *ardentem amicum*. *His ardentem* op v. 197 verwijst naar *hunc ardorem* in v. 184, *magno amore* van v. 196 kan als een omschrijving gelden voor *dira cupido* op v. 183. In 184 en 197 vinden we telkens aan het begin van de regel Euryalus terug. De lezer kan die verwijzing zeker oppikken: de verzen staan amper 13 regels van elkaar verwijderd. Als de verwijzing door de lezer aanvaard wordt¹⁴, kan de inhoud van de *dira cupido* al heel wat duidelijker zijn: het is een verlangen naar roem, Nisus streeft *fama* na. Het belang van de faam die met hun actie kan worden behaald en de prijs die hij bereid is hiervoor te betalen, onderstreept Euryalus in het vervolg van zijn woorden:

11. POTZ, p. 331: "Nisus' ursprüngliche Absicht war es nicht, Aeneas zu Hilfe zu holen, dies war nur eine willkommene Gelegenheit für seinen Wunsch *aut pugnam aut aliquid iamdudum inuadere magnum* (186) wobei das *magnum* durch die Alternative *aut* im Assoziationskreis von *pugna* steht."

12. HARDIE, ad loc.: "the jingle sums up the Homeric hero's main goal of achieving renown through glorious deeds". A. LA PENNA, "Spunti sociologici per l'interpretazione dell'Eneide", in H. BARDON - R. VERDIÈRE (edd.), *Vergiliana, Recherches sur Virgile*, Leiden 1971, p. 290, ziet in de hele escapade van Nisus juist sporen van sociologische patronen uit Vergilius' eigen tijd en maatschappij. Zoals VAN HOOFF, p. 14 het stelt: "The mythical cases are highly valuable as they explore ancient attitudes: they represent excessive behaviour which clarifies human codes".

13. HARDIE ad loc. ziet ook de mogelijkheid om deze woorden te begrijpen als "love for Nisus' heroism". Ik denk dat dit wat te ver gezocht is.

14. Servius zag de verwijzing in elk geval als mogelijk. Cf. zijn opmerking bij 'ardentem': "(...) an propter illud quod ipse dicit 'dine hunc ardorem mentibus addunt' et deinde 'aut pugnam aut aliquid iamdudum inuadere magnum'" (gebruikte uitgave: G. THILO - H. HAGEN, *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*, Leipzig 1881). HARDIE wijst p. 106-111 op de vermenging van betekenissen en verwarring in het gebruik van *amor*: erotische en martiale passie zijn hier erg nauw met elkaar verweven. Voor deze verwevenheid in de *Aeneis* zie R. MITCHELL, "The violence of virginity in the Aeneid", *Arethusa* 24 (1991), p. 219-238, en de freudiaanse Aeneisinterpretatie van D. GILLIS, *Eros and death in the Aeneid*, Rome 1983.

- 200 "Mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? Solum te in tanta pericula mittam? (...)
205 est hic, est animus **lucis contemptor** et istum
qui uita bene credat emi, quo tendis, honorem."

Verzen 205-206 laten aan duidelijkheid niets te wensen over: het leven om het leven laat Euryalus steenkoud, zeker nu de kans op onsterfelijke roem zich aandient (*istum, quo tendis, honorem*)¹⁵. Nisus wijst de mogelijkheid van Euryalus' dood echter van de hand:

- 211 "si quis in aduersum rapiat casusue deusue,
te superesse uelim, tua uita dignior aetas".

Hij wil eerder zelf sterven dan Euryalus te overleven. Hij verlangt enkel een graf. Het schrikbeeld van een vroegtijdige dood boezemt Euryalus echter geen schrik in, hij onderbreekt zijn vriend nogal nadrukkelijk:

- 220 Ille autem: "Causas nequiquam nectis inanis
nec mea iam mutata loco sententia cedit.
Acceleremus," ait.

Alle bezwaren (*causas*) zijn nutteloos gezwam (*nequiquam nectis inanis*); zijn besluit om samen met zijn vriend onsterfelijke roem te verwerven staat als een paal boven water (*nec mea iam mutata loco sententia cedit*).

Twee eng verbonden begrippen staan in de opening van het verhaal centraal. Eerst en vooral is er de hang naar roem en lof die aan de basis ligt van het besluit om een poging te ondernemen Aeneas van de precaire situatie op de hoogte te brengen. Aletes schat hun vermetelheid ook in deze termen (*pro laudibus istis*, cf. 197) in:

- 254 "Quae uobis, quae digna, uiri, pro laudibus istis
praemia posse rear solui? Pulcherrima primum
di moresque dabunt uestri."

De waardige beloning waarvan sprake is natuurlijk de nagestreefde roem¹⁶, wat wordt onderstreept door Ascanius' reactie op

15. Servius ad loc.: "qui istum honorem, quo tendis, id est ad quem niteris, libenter emat uita, id est uitae pretio". Ook HARDIE ad loc.: "For Euryalus as for Nisus fame or glory is the ultimate good".

16. Servius: "'di moresque dabunt uestri' Ciceronis est, tractum de philosophia, qui dicunt sufficere ad gloriam bene facti conscientiam: scit enim poeta nihil esse maius, quam quod uel a diis meruerimus uel moribus". J. CONINGTON, *P. Vergili Maronis opera. The works of Virgil, with a commentary by John Conington and Henry Nettleship*, Londen 1876 (= CONINGTON) identificeert de passus waar Servius op alludeert als Cic. *Phil.* 2, 44: "Satis in ipsa conscientia

Aletes' opmerking dat Aeneas en Ascanius wel voor de rest zullen zorgen: hij beschrijft de materiële beloning die hen in het vooruitzicht wordt gesteld. Nauw verbonden met de eerzucht is de onverschilligheid voor het leven (*lucis contemptor*) die Euryalus (in de eerste plaats) en Nisus aan de dag leggen. Ze willen er gerust hun leven bij inschieten als ze maar de roem krijgen die ze verdienen¹⁷.

Het is duidelijk dat we hier op zijn minst een aanwijzing krijgen voor het suïcidale karakter van de hele onderneming. Euryalus is er zich in ieder geval zeer van bewust dat roem duur betaald moet worden, hij engageert zich in het volle besef van het mogelijke gevolg van zijn daad. Eer eerder dan leven. We hebben hier te maken met wat Durkheim omschrijft als een altruïstische zelfmoord. De twee helden zijn in zo'n grote mate opgenomen in een sterk geïntegreerde groep met een strikte moraal dat zij de eigen persoon buiten spel zetten: het offeren van het leven in het belang van de groep is voor hen gewoon een (roemvolle) plicht¹⁸. Want we mogen natuurlijk niet uit het oog verliezen dat hun daad in de eerste plaats de redding van de groep tot doel heeft. Precies in zulke gevallen bestaat er over het algemeen wat weerstand om het woord suïcide in de mond te nemen: de nobele motieven lijken immers moeilijk verenigbaar met de moderne appreciatie van zelfmoord. Durkheim was zich hier zeer van bewust: "because altruistic suicide, though showing the familiar suicidal traits, resembles especially in its most vivid manifestations some categories which we are used to honoring with our respect and even admiration, people have often refused to consider it as self-destruction"¹⁹. Overigens is volgens het psychoanalytische model van Ringel²⁰ het uiten van zelfmoordfantasieën een van de kenmerken van de potentiële zelfmoordenaar.

pulcherrimi facti fructus" en verwijst naar 1, 603-5, "Di tibi ... praemia digna ferant"; Servius benadrukt m.i. terecht de roem die uit een deugdzaam daad voortvloeit.

17. Zie ook POTZ, p. 329.

18. Het (zelf)offer voor de maatschappij ligt niet alleen aan de basis van de *deutio ducis* maar was ook een van de maatschappelijk aanvaarde vormen van zelfmoord, niet alleen in Rome maar ook in de wereld van de Griekse tragedies. Zie P. WALCOT, "Suicide a question of motivation", in J.H. BETTS - J.H. HOOKER - J.R. GREEN edd., *Studies in honour of T.B.L. Webster*, Bristol 1986, p. 233; "in a society imbued with the heroic code of death over dishonour, a typical impetus to suicide may be one's behavior in battle"; p. 234: "Throughout ancient Greece the individual had a meaningful existence mainly, or only, as a member of a distinct and carefully defined group."; A.G. KATSOURIS, "The suicide motif in ancient drama", *Dionisio* 47 (1976), p. 5-36 (= KATSOURIS), p. 6; GRIFFIN, p. 192; GARRISON, p. 2 en 23.

19. DURKHEIM geciteerd in GARRISON, p. 41.

20. Zoals uiteengezet bij SEIDENSTICKER, p. 128-135.

Na de instemming van de raad der wijzen beginnen de twee vrienden aan hun gevaarlijke tocht. Ze dringen het kamp van de Rutuliërs binnen en richten een waar bloedbad aan. Euryalus gaat helemaal op in het moorden, zozeer zelfs dat Nisus (die zich overigens allerminst onbetuigd laat) hem tot de orde moet roepen:

breuiter cum talia Nisus
(sensit enim nimia caede atque cupidine ferri)

355 “Absistamus” ait, ‘nam *lux inimica* propinquat”.

De bloeddorst (*nimia caede*) en de lust (tot moorden?²¹) hebben zich van hen meester gemaakt (*ferri*): een andere *dira cupido* is hun god geworden. Nu bestaat er volgens de psychoanalyse een verband tussen agressie tegen anderen en de op de eigen persoon gerichte agressie²² die een kenmerk is van de potentiële zelfmoordenaar. Vers 355 biedt de lezer mogelijk een subtiel ironische verwijzing naar 205. Wanneer Nisus hier Euryalus, de *contemptor lucis*, op het *inimica lux* van de dageraad wijst, komt bij deze lezer in elk geval de gedachte op dat het wel erg toevallig was om Euryalus een minachting voor het (levens)licht toe te schrijven terwijl juist het (dag)licht hem hier in gevaar dreigt te brengen (en het licht van de maan hem in 372-373 effectief fataal zal worden!). Reeds bij Euryalus' eerste woorden krijgen we zo een aanwijzing voor de oorzaak van zijn ondergang. Omgekeerd is het ook zo dat wanneer Nisus de ochtend omschrijft als *inimica lux*, we (samen met Euryalus?) onvermijdelijk denken aan wat we de levensmoetheid van Euryalus zouden kunnen noemen²³. Het (levens)licht is Euryalus' vijand, want de roem roept hem. Het (maan)licht is dan weer zijn bondgenoot op de weg naar de roem die Vergilius zal vereeuwigen in 446-449.

Een groep Rutuliërs, onder leiding van Volcens op weg naar Turnus, krijgt de twee vrienden in het oog en zet de achtervolging

21. We kunnen *caede atque cupidine* immers begrijpen als een hendiadys. HARDIE ad loc.: de hendiadys “is more than a merely stylistic device: the experience of killing creates desire for more”.

22. SEIDENSTICKER, p. 137-138. Hoewel niet langer algemeen geldig, is (p. 138) “der Zusammenhang zwischen Fremd-Agression und Selbst-Agression ... aber unbestritten”.

23. Het spel met de letterlijke en metaforische betekenis van *lux* zou toeval kunnen zijn (de gelijkstelling *lux = vita* is immers een gemeenplaats). Vergilius lijkt toch niet ongevoelig te zijn geweest voor de mogelijkheden die de tegenstelling *lux/umbra* zowel in metaforische als in meer directe betekenis bood. Als Nisus het daglicht *inimica* noemt, is de verleiding ook groot om hier de zelfmoorden van Dido en Amata mee te verbinden. De eerste sterft in 4, 631 “inuisam quaerens quam primum abrumpere lucem”, de laatste verklaart in 12, 62/3: “simul haec inuisa relinquam / lumina”.

in. In het bos raakt Nisus Euryalus kwijt: wanneer hij in veiligheid is, ziet hij plots dat Euryalus achterop is gebleven. Vanaf verzen 390-391, waarin Nisus zich luidop afvraagt waar Euryalus gebleven is, treedt Nisus op als secundaire focalisator binnen de tekst van de primaire verteller. Onmiddellijk keert hij op zijn stappen terug (woorden die op de secundaire focalisatie wijzen zijn *obseruata, silentibus* in 393; *audit, audit* in 394; *clamor ad auris peruenuit* in 395/6) en al vlug ziet hij zijn vriend die omsingeld is door de vijand en vruchteloos probeert te ontsnappen (396-398). Vanaf 399 lijkt de secundaire focalisator helemaal de taak van de verteller over te nemen: we krijgen een blik op de vertwijfeling van Nisus door middel van een reeks wanhopige overleggende vragen. De primaire verteller neemt Nisus' gedachtengang en woordgebruik hier geheel over²⁴:

400 Quid faciat? Qua ui iuuenem, quibus audeat armis
eripere? An sese medios moriturus in enses
inferat et pulchram properet per uulnera mortem?

Nisus weet niet wat te doen: moet hij Euryalus redden door voor hem te vechten? Moet hij zich in zijn plaats offeren en zo een eervolle dood (*pulchram mortem*²⁵) sterven? Hij kiest eerst voor de strijd en gooit een speer in de rug van Sulmo, daarna treft hij Tagus. In deze regels (410-419) treedt de primaire verteller opnieuw op als focalisator (eventueel kunnen we Volcens en zijn soldaten als secundaire focalisator beschouwen). Nisus' pogingen hebben echter niet het verhoopte effect:

420 Saeuit atrox Volcens nec teli conspicit usquam
auctorem nec quo se ardens immittere possit.

Vanaf 422 focaliseert Nisus opnieuw. Woedend wil Volcens Euryalus vermoorden. Nisus kan het niet langer van op afstand aanzien (en beseft waarschijnlijk al te goed dat zijn wanhoopspoging de zaken er eerder op heeft doen verergeren) en roept luid:

427 "Me me, adsum qui feci, in me conuertite ferrum,
O Rutuli!"

24. Zo ook W.R. JOHNSON, *Darkness visible: a study of Vergil's Aeneid*, Berkeley 1976 (= JOHNSON), p. 66.

25. Voor de implicaties van de uitdrukking *pulchra per uulnera mors*, zie LEIGH, p. 99-100 en de bibliografische verwijzingen daar. De manier waarop Leigh deze passus probeert in te passen in zijn (herdachte) *deuotio*-theorie is echter helemaal niet overtuigend.

Hij wil zich opofferen in plaats van zijn vriend. Vers 427 is hier bijzonder duidelijk over²⁶. Het haalt echter allemaal niets uit, Volcens doodt Euryalus. Pas dan, nadat alle pogingen gefaald hebben, neemt Nisus de tweede mogelijkheid (400-401) ernstig.

- 439 At Nisus *ruit in medios solumque per omnis*
Volcentem petit, in solo Volcente moratur.
 441 (...) Instat non setius ac rotat ensem
fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
condidit aduerso et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimum sese proiecit amicum
 445 *confossus, placidaque ibi demum morte quieuit.*

Zijn bedoelingen zijn duidelijk: hij wil wraak. Wraak voor Euryalus' dood of vooral: wroeging over zijn eigen fouten? Ik denk dat hier een complexe motivering speelt. Het verdriet maakt hem uitzinnig, de wroeging (hoewel door Vergilius niet uitgesproken) motiveert hem verder, elke andere uitweg is nutteloos gebleken²⁷. Hij heeft zijn belofte aan Euryalus in 212 geen gestand gedaan en moet nu volgens de erecode²⁸ de gevolgen dragen. Verder roept v. 438 herinneringen op aan v. 400 en maakt zo duidelijk dat *moriturus* daar echt wel moet gelezen worden als '(van plan) om te sterven'. Uit het vervolg blijkt immers dat niet alleen wraak maar ook de eigen dood het doel is van Nisus' laatste daad. Hij laat zich pas stoppen wanneer hij zelf stervend (*moriens*) zijn tegenstander het leven ontnemt (*animam abstulit*). De laatste regel van ons fragment – en meteen ook de laatste regel van de episode voor Vergilius' beruchte lofzang – grijpt terug naar het begin van het verhaal, naar de woorden waarmee Nisus zijn plan begint uiteen te zetten: *mens agit at mihi nec placida contenta quiete est* (187).

26. Dit soort opoffering werd door de Romeinen bijzonder geapprecieerd: GRIFFIN, p. 193; J.-L. VOISIN, "Apicata, Antinous et quelques autres", *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité* 99 (1987), p. 257-280, vooral p. 273. En ook door de Grieken, zie o.m. KATSOURIS, p. 19-21.

27. FARRON, p. 10: "When the former (sc. redding) becomes impossible, he choses the latter (sc. sterven) amens". Pas wanneer iedere hoop dient opgegeven te worden, is zelfmoord voor de Ouden een aanvaardbare optie: zie S. YOSHITAKE, "Disgrace, grief and other ills: Herakles' rejection of suicide", *Journal of Hellenic Studies* 114 (1994), p. 135-153, vooral p. 138: "while it is still possible to hope we must reject the option of taking our own lives." Voor een zelfde visie bij Seneca: N. TADIC-GILLOTEAUX, "Sénèque face au suicide", *Antiquité classique* 32 (1963), p. 541-551. VAN HOOFF, p. 85, geeft aan dat *desperata salus* en *pudor* samen minstens de helft van de zelfmoorden uit de Oudheid verklaren. Bij Nisus is er sprake van een combinatie van de twee factoren.

28. Zelfmoord om schande te ontlopen is zelfs voor Plato een van de (weinige) vormen van *suicide* die gerechtvaardigd zijn; zie het interessante artikel van G.D. WILLIAMS, "Cleombrotus of Ambracia: interpretations of a suicide from Callimachus to Agathias", *Classical Quarterly* 45 (1995), p. 154-169, vooral p. 158-161.

Uiteindelijk vindt zijn onrustige geest dan toch rust in de dood. De kring is rond en de lezer denkt terug²⁹ aan de aanleiding van het avontuur: de zucht naar roem. Vergilius' lofzang komt dus op de juiste plaats, de twee helden, verenigd in de dood (444: *super exanimus sese proiecit amicum*) krijgen wat hen toekomt³⁰.

Nisus en Euryalus zijn beiden altruïstische suïcidanten. De integratie van beide helden in de epische groeps Moraal³¹ (voor Euryalus vooral een mateloos verlangen naar *gloria*, voor Nisus de erecode³² ten opzichte van vrienden en geliefden) richt hen uiteindelijk te gronde, zet hen aan tot daden die onvermijdelijk de dood tot gevolg hebben.

2. LAUSUS EN MEZENTIUS

De *moriturus*-formule keert aan het eind van boek 10 terug. Lausus is zijn vader te hulp gesnel en Aeneas moet zich, woedend, tijdelijk schuilhouden voor de pijlenregen die de Rutuliërs op hem doen neerdalen. Als het ergste voorbij is

810 Lausum increpitat Lausoque minatur:
 "Quo moriture ruis maioraque uiribus audes?
 Fallit te incautum pietas tua."

Het is duidelijk dat *moriture*, hier met de betekenis "die zeker zal sterven"³³, een inschatting is van Aeneas (het gaat immers om personage-tekst) en niet van de verteller/primaire focalisator. Bovendien lijkt het mij onwaarschijnlijk dat Aeneas dit bewonderend bedoelt. Hier zijn tal van aanwijzingen voor. In 802 laat de verteller ons weten dat Aeneas *furit* en het is niet waarschijnlijk dat zijn gemoedstoestand in 810 plots is veranderd. Bovendien laat de

29. Ook bv. HARDIE ad loc. ervaart deze regel als een "ironic echo of 187". Voor het bewust herhalen van verzen in de *Aeneis* om inhoudelijke redenen zie W. MOSKALEW, *Formular language and poetic design in the Aeneid*, Leiden 1982, p. 108-135, vooral p. 114-116 (herhalen als index van "fulfillment") en 116-122 (over "ringcomposition").

30. Zo ook POTZ, p. 325-334.

31. Groeps Moraal in de zin van een waardenschaal die collectief gedragen wordt. Ch. SAYLOR, "Group vs. Individual in Vergil Aeneid IX", *Latomus* 49 (1990), p. 88-94, omschrijft het soort van heldenideaal dat door Nisus, Euryalus en Turnus wordt beleden als "personal and emotional" (p. 89) en typeert het als "Homeric heroism because it is outmoded" en onverantwoordelijk. Zie ook HARDIE, p. 153.

32. POTZ, p. 332-333: het *fides*-motief zorgt voor de samenhang met de andere scènes in de boeken 5-8. FARRON, p. 18: "he (= Vergilius) ... thought that the ultimate manifestation of love and even friendship was to want to die for one's beloved ...".

33. CONINGTON ad loc.

aankondiging van zijn woorden niets aan duidelijkheid te wensen over: *increpitat* en *minatur* telkens met 'Lausus' als aanvulling wijzen op een spottende en dreigende toon tegenover Lausus³⁴, zeker niet op het uitspreken van een mogelijke bewondering. Lausus is al te voortvarend (*incautum*) en overschat zichzelf deerlijk (*maiora uiribus audes*). Hij is aan een zelfmoordmissie³⁵ begonnen (*moriture ruis*) in de ijdele (*fallit*) hoop zijn vader te kunnen redden (*pietas tua*)³⁶. Lausus laat zich echter niet kennen en doet zo Aeneas' woede nog toenemen:

Nec minus ille
Exsultat demens, *saeuae* iamque altius *irae*
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
815 Parcae fila legunt. Validum namque exigit **ensem**
per medium Aeneas iuuenem totumque recondit.

Aeneas wordt nog (*altius*) woester (*saeuae irae*) en de Parcen spinnen de laatste levensdraad.

In de loop van de hele scène wordt de woede van Aeneas dus almaar groter tot ze in 816 eindelijk haar ontlading vindt in het woeste gebaar (*uvalidum ensem*) waarmee Aeneas Lausus afmaakt. De gruwelijkheid wordt door de woordplaatsing nog verder benadrukt. Het zwaard van Aeneas is dwars door Lausus (*per medium iuuenem*) heen gestoken, tot aan het heft (*totum recondit*). Het lijkt ook haast alsof Aeneas Lausus in twee heeft gehakt: hij staat tussen de twee helften van zijn slachtoffer³⁷. Na deze ontlading ruimt de verteller almaar meer plaats in voor het pathetische karakter van de scène³⁸. Plots duikt een verwijzing op naar de moe-

34. Zo ook de commentaar van S.J. HARRISON, *Vergil Aeneid 10*, Oxford 1997 (= HARRISON) ad loc.

35. HARRISON ad loc.: "quo ruis or the like commonly question the wisdom of the action".

36. Hoewel HARRISON ad loc. stelt dat deze woorden "are uttered as a threat", ziet hij toch een zeker conflict in Aeneas' woorden tussen heldendom (wat leidt tot de moord) enerzijds en een verlichte opvatting van *pietas* (wat leidt tot de berusting) anderzijds. Wij denken dat er hier eerder sprake is van een evolutie dan van een conflict en dat die evolutie samenhangt met het opvoeren van het pathos, zie infra, p. 210-212.

37. M.C.J. PUTNAM, "Pius Aeneas and the metamorphosis of Lausus", *Arethusa* 14 (1981), p. 139-156, heeft op p. 141-143 een fraaie analyse van deze regels en ziet de hele passage als emblematisch voor de fundamentele incompatibiliteit van *pietas* en *irafuror* in de *Aeneis*. Hierbij aansluitend: JOHNSON, p. 72-74.

38. Het pathos is bij Vergilius steeds verbonden met de verliezer, wat natuurlijk ook logisch is: medelijden en angst, kortom pathos, worden sneller opgeroepen door een verliezer/annex slachtoffer dan door een triomfator. De focalisatie die Vergilius in deze en andere scènes hanteert draagt bij tot het pathetisch-meelijwekkende karakter ervan (zie verder, p. 211, 214). Pathos is een belangrijk aspect van Vergilius' poëtica: H.G. GOTOFF, "The transformation of Mezentius", *Transactions of the American Philological Association* 114 (1984), p. 191-218 (= GOTOFF), vooral p. 211-218; R. JENKINS, "Pathos, tragedy and hope in the Aeneid", *Journal*

der die de tuniek weefde die nu doorstoken wordt (818) en bezoe-
 deld wordt door het bloed van de vroegtijdig stervende (820 *con-*
cessit maesta ad manis) Lausus. Ook de beschrijving van de jonge
 krijger (817 *minacis*³⁹) benadrukt diens weerloze tengerheid (817
parmam, leuia arma, 818 tunicam molli auro). Dit alles zorgt bij
 Aeneas voor een grotere bezonnenheid (824 *et mentem patriae*
subiit pietatis imago) die uiteindelijk uitmondt in de berustende
 woorden die hij tot zijn slachtoffer richt:

825 “Quid tibi nunc, miserande puer, **pro laudibus istis,**
 quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?”

Vers 825 brengt onvermijdelijk het avontuur van Nisus en Eu-
 ryalus in herinnering: het is een aangepaste versie van Aletes’
 woorden tot de twee vermetelen (9, 252). Aeneas gunt Lausus een
 eervolle begrafenis (Nisus’ wens!) en stelt dat zijn dood toch de
 nodige roem zal verwerven, want *Aeneae magni dextra cadis*
 (830). Hierna moet hij Lausus’ wat treuzelende makkers (831
cunctantis socios) tot actie aanzetten (830 *increpat* – een wat iron-
 nische verwijzing naar 810?). In hun ontzetting en angst voor de
 woedende leider durfden ze duidelijk niet dichterbij te komen⁴⁰.

De laatste regels duiden erop dat de woede van Aeneas inder-
 daad ontzagwekkend is geweest én, belangrijker nog, dat Aeneas
 de hele scène (810-832) door als enige secundaire focalisator ope-
 reert, waardoor de lezer een heel andere kijk op het gebeuren
 krijgt dan de waarnemers binnen het verhaal die enkel Aeneas’
 externe persoon zien en dus de evolutie van woede naar een soort
 melancholische berusting niet op dezelfde manier kunnen ervaren
 als de lezer. Het is Aeneas’ inschatting van Lausus’ drijfveren die
 de jongeling het epitheton *moriture* oplevert en waarschijnlijk is
 het ook nog dezelfde focalisatie die hem in 813 als *demens* (ove-
 rigens een belangrijk woord bij de beschrijving van de zelfmoor-
 denaars in de *Aeneis*) brandmerkt. In 813-815 wordt Aeneas’ idee
 dat Lausus’ laatste uur geslagen heeft nog eens herhaald, *iamque*
 in 813 en zeker *namque* in 815 duiden erop dat hier de verteller
 weer de primaire focalisator wordt: de verteller neemt de focali-
 satie van een personage over. Het gedetailleerde verslag van de
 zwaardstoot (we krijgen hier een soort slow motion die alle details

of Roman Studies 75 (1985), p. 60-77, en FARRON, die het belang van pathos wellicht wat
 overschat.

39. Soms verbonden met *mucri* en dus als verwijzing naar Aeneas opgevat, doch zie de
 mogelijkheid die Servius reeds, terecht, open hield: “aut si ad Lausum referas ‘minacis’, num
 audacis et fortis?”. HARRISON ad loc. verkiest misschien wel terecht *leui*.

40. HARRISON ad loc. vindt dat zij “naturally fearful” zijn.

op ons netvlies brandt) zorgt voor een extreme vertraging van het verteltempo in de volgende verzen, wat het de verteller mogelijk maakt om de lezer de omslag in Aeneas' gevoelens beter te laten beleven. Tenminste in vers 821 (*At uero ut ... uidit*) lijkt Aeneas de rol van focalisator in ieder geval weer over te nemen maar mogelijk zijn ook de registratie van de wat nutteloze uitrusting en het detail van de bordurende moeder⁴¹ Aeneas' inschatting. Waarschijnlijker is echter dat hier de verteller/primaire focalisator aan het woord is die door deze pathetische elementen bij de lezer een dubbel resultaat bewerkt: medeleven met en ontroering over de dood van de prille jongeman en tezelfdertijd ook voorbereiding op en begrip voor de emotionele omslag bij Aeneas. In 819-820 wordt Lausus' dood beschreven.

Vanaf 821-824 wordt het gebeuren duidelijk door Aeneas gefocaliseerd:

*At uero ut uultum uidit morientis et ora,
ora modis Anchisiades pallentia miris,
ingemuit miserans grauius dextramque tetendit,
et mentem patriae subiit pietatis imago.*

Vidit maakt ons duidelijk dat Aeneas' blik gevolgd wordt. De pathetische epanalepsis van *ora* drukt Aeneas' fascinatie uit voor de doodstrijd zoals die op het gelaat van de jongeling weerspiegeld wordt, een fascinatie die nog verder onderstreept is door de kwalificatie *modis miris*. *Pallentia* is, om een stoutmoedige gok te wagen, misschien wel een verwijzing naar Pallas, die andere jongeling die (amper 300 regels eerder) het slachtoffer werd van een ervaren krijger; *Anchisiades* wijst er in elk geval op dat Aeneas hier nadrukkelijk als zoon wordt voorgesteld. Vreemd is *morientis* in 821: heeft Lausus in 820 niet reeds de geest gegeven (*uita ... corpus reliquit*)? Zou het kunnen dat de verteller net zoals hij de zwaardstoot extreem vertraagd voorstelde ook het ogenblik van sterven nadrukkelijk vertraagt en ons daarom hetzelfde gebeuren vanuit twee perspectieven laat zien? Ik denk het wel: hetzelfde gebeuren wordt eenmaal gefocaliseerd door de primaire verteller en eenmaal door het personage Aeneas. In ieder geval zorgen deze vier verzen ervoor dat de personagetekst (825-830) voor de lezer naadloos aansluit bij het voorafgaande. De manschappen hebben enkel Aeneas' uiterlijke gedragingen kunnen registreren en besef-

41. Ook hier moet rekening gehouden worden met de Rutuliërs als focalisator.

fen in 830-831 dan ook nog niet goed dat Aeneas helemaal tot berusting is gekomen. En daarom blijven ze op veilige afstand.

Lausus' actie wordt door deze secundaire focalisatie in dezelfde lijn gepresenteerd als de onderneming van Nisus en Euryalus. Het is een daad die lof verdient⁴² (*pro laudibus istis*) en is ingegeven door verantwoordelijkheidsgevoel tegenover de vader, maar ook een daad die, onvermijdelijk haast, door de jeugdige overmoed de eigen dood tot gevolg heeft. Hoewel we Lausus niet kunnen bestempelen als een altruïstische suïcidant (nergens is er een aanwijzing dat hij zich bewust is van de dodelijke gevolgen die zijn daad zou kunnen hebben), zorgt de secundaire focalisatie in de bestudeerde verzen ervoor dat de hele scène bij de lezer wel die indruk nalaat. Inherent aan zulke focalisatie is immers dat de lezer op die manier meer emotioneel bij het gebeuren betrokken wordt. De auteur stuurt de lezersreactie immers nadrukkelijk in dezelfde lijn als die van het personage door wiens ogen de zaak wordt gevolgd. Dit draagt in niet geringe mate bij tot het pathetische gehalte van een tekst.

Na zo de dood van de ongelukkige Lausus te hebben beschreven richt Vergilius zijn aandacht opnieuw op de figuur van Mezentius⁴³. Voor de lezer⁴⁴ is hij nu langzamerhand tot een tragische figuur geworden met wie medeleven wordt betoond⁴⁵: een arme grijsaard wiens enige zoon ten onder is gegaan aan teveel liefde voor zijn vader. Wanneer hij het levenloze lichaam van Lausus in het oog krijgt, barst Mezentius in een jammerklacht uit. Had hij dan zo'n liefde voor het leven dat hij zijn enige zoon opofferde (846-847)? Hij bleef behouden *morte tua uiuens* (848-849)! De paradox van de oudere die de jongere overleeft was reeds bij Ni-

42. Ook Vergilius' woorden aan het begin van Lausus' optreden (791-793 *Hic mortis durae casum tuaque optima facta, / si qua fidem tanto est operi latura uetustas, / non equidem nec te, iuuenis memorande, silebo*) roepen sterke associaties op met het beruchte *fortunati ambo* aan het einde van de Nisus-episode.

43. Fundamenteel is nog steeds GOTOFF. Verder ook nog Fr. BLAIVE, "Mézence le guerrier impie: mythologie indo-européenne et épopée romaine", *Latomus* 49 (1990), p. 81-87; G. THOME, *Gestalt und Funktion des Mezentius bei Vergil: mit einem Ausblick auf die Schlussszene der Aeneis*, Frankfurt a.M./Bern/Las Vegas 1979 (= THOME); H.J. SCHWEIZER, *Vergil und Italien*, Arau 1967, p. 53-63 en de artikelen vermeld bij HARRISON ad 689-768.

44. GOTOFF, p. 198: "In the portrayal of Mezentius we find, quite beyond any other figure in the Aeneid and perhaps uniquely in the poem, character development" en "In the case of Mezentius it is the audience's response that is changed".

45. GOTOFF, p. 203: "he is now established not only as a tragic figure, but as one for whom the audience has compassion."

sus een aanleiding om zelf de dood te verkiezen⁴⁶. De tegenna-
tuurlijke situatie van een vader die zijn zoon overleeft, leidt bij
Mezentius tot een nog meer uitgesproken verlangen naar de dood:

“Debueram patriae poenas odiisque meorum:
omnis per mortis animam sontem ipse dedissem!
855 Nunc uiuo neque adhuc homines lucemque relinquo.
Sed linquam.”

Hij beseft dat hij voor zijn vroegere fouten al lang de rekening had moeten betalen die nu zijn zoon voor hem heeft ingelost. Hij heeft het levenslicht (*lucem*) nog geen vaarwel gezegd maar zal het snel doen (het laconieke *sed linquam*). De gelijkstelling *lux = uita* roept Euryalus, de *contemptor lucis*, voor de geest. En zo denkt de lezer aan de roemruchte omschrijving van *asper Mezentius* als *contemptor diuum* bij zijn entree in het epos (7, 648). Inderdaad de Mezentius die lak had aan alles en iedereen, Mezentius die (in de door Durkheim gehanteerde terminologie) als volstrekte egoïst los stond van elke geïntegreerde groep en, blijkens het verslag van Euander, volstrekt anomisch⁴⁷ was. Net als mensen die in een te sterk geïntegreerde groep opereren of (wat daar vaak mee samenhangt) die hun verlangens en wensen al te veel hebben gereguleerd en zo fatalistisch zijn geworden, zijn mensen die helemaal op zichzelf staan of geen enkele regulatie kennen sneller geneigd zelfmoord te plegen⁴⁸. Door de dood van Lausus is Mezentius nu geheel en al een geïsoleerde figuur geworden, wiens onvermogen om de groepsidealën te delen nog meer wordt onderstreept door zijn woorden aan het adres van zijn trouwe paard Rhaebus. Dit moment van diep verdriet deelt hij met een paard⁴⁹ (858-859 *Hoc decus illi, / hoc solamen erat!*)! Zijn onvermogen om te communiceren⁵⁰ wordt zo ontroerend in de

46. Zie p. 207. Ook Euryalus' moeder uitte een doodsverlangen bij het zien van haar gestorven kind. Dit is trouwens een vaste topos: voorbeelden in HARRISON ad 846 en ad 854. Ik denk dat de parallel met Nisus zwaar doorweegt: ook daar speelt de factor wroeging een doorslaggevende rol. W. MOSKALEW, *Formular language and poetic design in the Aeneid*, Leiden 1982, toont p. 100-101 aan hoe Vergilius door het gebruik van terugkerende formules een verband legt tussen de verschillende jongelieden die vroegtijdig sneuvelen in de *Aeneis* en stelt p. 101: "Lausus and Euryalus are analogous types (...) both ... inspire self-sacrifice".

47. Het gebrek aan regulatie van zijn verlangens blijkt nadrukkelijk uit de bloederige details in Euanders verslag (8, 481-495). Voor het verband tussen 'Fremd-Aggression' en 'Selbst-Aggression', cf. supra n. 22.

48. Zie PATTYN, p. 53-64.

49. LEIGH, p. 96: "... the animal of history becomes the good companion of epic. I find this process rather touching".

50. GOTOFF, p. 203-204: "Mezentius does not really break" en toch roept hij medelijden op.

verf gezet⁵¹. Bovendien verandert aan zijn gedrag helemaal niets, het is weerom enkel de sympathie van de lezer die wordt opgeroepen⁵²: hij blijft een ontzag en ontzetting inboezemende figuur. Alweer zien we hier het patroon opduiken dat zelfmoord pas een optie is wanneer iedere uitweg onmogelijk is geworden.

In 846-871 treedt Mezentius als voornaamste focalisator op: in 26 verzen krijgt hij 16 verzen personage-tekst. Ook in de tekst waar we op het eerste gezicht met de primaire focalisator te maken hebben, duiken heel wat beschrijvende woorden op (*solamen, decus, uictor, maerentem, consueta*) die met Mezentius' blik verbonden zijn. Voortaan blijft de primaire verteller dan ook in hoofdzaak Mezentius volgen, Aeneas wordt enkel gehoord en gezien zoals Mezentius hem hoort of ziet. Het resultaat is dat de lezer in deze verzen bijna geen aansluiting heeft met Aeneas' gevoelens of gedachten (uitzondering is *laetus* op 874). Onze blik gaat nu via Mezentius wat, net zoals de focalisatie bij het duel met Lausus, het pathetische karakter van de scène verhoogt.

Mezentius vertrekt naar zijn laatste confrontatie met Aeneas (862-864), op zoek naar wraak (863-864 *Lausique dolorum / ultoris mecum*) of ondergang (865 *occumbes pariter*). Terwijl hij door de linies heen stormt, *aestuat ingens / uno in corde pudor mixtoque insania luctu* (870-871). De drijfveren die hem worden toegeschreven zijn duidelijk en lopen merkwaardig parallel met die van Nisus: schaamte (cf. 9, 425-426 *nec se celare tenebris ... amplius potuit perferre*), woede (*insania ≈ exterritus, amens* in 9, 424) en verdriet (9, 426 *dolorem*)⁵³. Het is overigens opvallend dat een personage dat dusver niet echt opviel door zijn gevoeligheid voor wat anderen over hem wel mochten denken – toch een essentieel element voor *pudor* –, zich hier plotseling wat lijkt aan te trekken van de algemeen geldende normen en zich (tegenover Lausus?) schaamt voor wat hij zelf blijkbaar inschat als lafheid⁵⁴.

51. Het toespreken van een stom dier was een basistechniek van het retorische pathos. De belangrijkste homerische parallellen bij HARRISON ad 858-866 en J. GLENN, "Mezentius and Polyphemus", *American Journal of Philology* 92 (1971), p. 129-155, verder ook THOME, p. 139-151. LEIGH, p. 96, wijst terecht op "the pathetic fallacy in that Rhaebus, though adressed, does not reply".

52. Zo ook GOTOFF, p. 205.

53. Zoals Servius bondig stelt: "uno in corde pudor: 'uno' autem pro eodem. tribus uero affectibus conturbatum significat, pudore, ira, dolore, quae potentia sunt singula".

54. VAN HOOFF, p. 120: "the predominance of shame as a motive is the most important difference from the modern paradigm of suicide, which concentrates on internal motives like depression and feelings of guilt".

Het is evenwel niet noodzakelijk om te veronderstellen dat Mezentius zich hier min of meer aan de geldende normen conformeert. Hij lijkt zich eerder binnen een *eigen* waardenschaal te bewegen, wat hij ook reeds in 854-855 heeft aangegeven. Hierdoor wordt het egoïstische karakter van zijn zelfmoord eigenlijk nog meer benadrukt. Mezentius opereert in die mate buiten de geldende groepsnormaal dat hij geen vangnet meer heeft wanneer de *zelf gekozen* regels binnen *het eigen* spel overtreden worden⁵⁵. Dat ook wraak in zijn zelfmoordplannen een niet onbelangrijke rol speelt, blijkt uit de woorden die Mezentius tot Aeneas richt⁵⁶:

Ille autem: "Quid me erepto, saeuissime, nato
terres? Haec uia sola fuit qua perdere posses:
880 **nec mortem horremus** nec diuum parcimus ulli.
Desine, **nam uenio moriturus** et haec tibi porto
dona prius." Dixit, telumque intorsit in hostem;

In 880-881 wordt de zelfmoordintentie overduidelijk geformuleerd en nu gaat het niet om een opvatting van een externe focalisator maar wel om de verklaring van de eigen daden door een personage.

Net zoals Nisus Volcens wilde meesleuren in zijn ondergang, wil ook Mezentius Aeneas doden. Het loopt allemaal echter niet zo vlot als verwacht en Mezentius belandt na één welgemikte speerworp van Aeneas in een verloren positie op de grond. Net zoals bij Lausus hoont Aeneas zijn tegenstander. Mezentius' repliek brengt hem echter opnieuw op de hoogte van het besluit om de dood te zoeken:

900 "Hostis amare, quid **increpitas mortemque minaris?**
Nullum in caede nefas, nec sic ad proelia ueni,
nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus."

In 900 herkent de aandachtige lezer meteen de woorden die Aeneas tot Lausus richtte (10, 810-811): *increpitare*, *minari*, *mortem/moriture*. Hier is het echter het slachtoffer dat de boodschap duidt en meteen als zinloos dreigement klasseert, niet omdat het ervan overtuigd is dat Aeneas toch verslagen wordt, wel

55. THOME, p. 172, heeft het over "das bedingungslose Festhalten an seinen Prinzipien, auch wenn er selbst davon getroffen ist". FARRON, p. 100-108, wijst erop dat een slecht geweten door Vergilius veelvuldig wordt gebruikt om het pathos te verhogen "even when there was no reason for it" (p. 103). Als motivatie voor zelfmoord echter volstond een slecht geweten niet; zie VAN HOOFF, p. 121.

56. CONINGTON ad loc. PATTYN, p. 67: agressie ten aanzien van de persoon die verantwoordelijk wordt geacht voor het persoonlijk ongeluk is een kenmerk van de anomische suïcide.

omdat de dood helemaal geen schrikbeeld (meer) is⁵⁷. De lezer is zo binnen een geheel van 50 regels driemaal duidelijk gemaakt dat Mezentius wil sterven. De reden voor het bereidwillig aanvaarden en zelfs zoeken van de dood is het totale isolement waarin het personage zichzelf ziet: Lausus was de enige binding met de groep, door diens dood is de eenzaamheid of het egoïsme onontkoombaar geworden en dan is de stap naar zelfmoord heel klein geworden⁵⁸. Het isolement wordt in het vervolg van de personagetekst nog duidelijker onderstreept:

“corpus humo patiare tegi. *Scio acerba meorum*
905 *circumstare odia*: hunc, oro, defende furorem”

Hij weet zich aan alle kanten omringd (*circumstare*) door mensen die hem uit het diepst van hun hart (*acerba*) haten (*odia*). *Meorum* is moeilijker te begrijpen: Harrison lijkt de communis opinio te vertolken als hij stelt dat *meorum* op de Etrusken slaat: “Mezentius can see about him the hostile Etruscans, who are watching the duel (895)”. In 895 is echter sprake van Trojanen en Latijnen, niet van Etrusken. Ik denk dat *meorum* zowel verwijst naar de Etrusken (nu immers aan Trojaanse kant), als naar de Latijnen (nu immers Mezentius’ bondgenoten) en dat hier dus duidelijk wordt gemaakt dat Mezentius, in het geval van de Latijnen al dan niet terecht⁵⁹, noch van de ene partij noch van de andere veel goeds verwacht. Hij staat, in de eigen opvatting, helemaal op zichzelf. Net als voor Nisus is de enige bekommernis een eervol graf. Bij Mezentius wordt dit verzoek nog pathetischer door de wens samen met zijn zoon begraven te worden (906 *me consortem nati concedere sepulcro*)⁶⁰. Na de woorden van zijn tegenstander maakt Aeneas het werk af:

57. CONINGTON ad 900: “The thought is that Aeneas need not make words about what Mezentius regards as a matter of course”.

58. PATTYN, p. 45-48. Het proces van toenemende “Einengung” tot totaal isolement is een van de factoren die mede aan de basis liggen van Ajax’ zelfmoord bij Sophocles (SEIDENSTICKER, p. 128-132).

59. Ringel spreekt over “Einengung der zwischenmenschlichen Beziehungen” als een van de kenmerkende elementen om suïcidale neigingen te herkennen. Deze Einengung moet opgevat worden als “totale Isolierung ... aber auch als Entwertung vorhandener Beziehungen...” (geciteerd bij SEIDENSTICKER, p. 130). R. B. EGAN, “Euryalus’ mother and Aeneid 9-12”, in C. DEROUX ed., *Studies in Latin literature and Roman history* (Collection Latomus 168), Brussel 1980, p. 157-176, verwoordt p. 169: “Mezentius is utterly alone after the death of his son ... he has no place to turn at the end but to his enemy Aeneas”.

60. De beschrijving van Nisus’ dood (9, 444-445) kunnen we ook interpreteren als de uiting van een dergelijke wens: hij werpt zich immers stervend over het lichaam van zijn dode vriend. Eén in de dood. VAN HOOFF, p. 48, wijst erop dat er zelfs een Griekse term bestaat om aan te duiden dat iemand zich op de (dode) geliefde werpt bij het plegen van zelfmoord: ἐπισφάττειν of κατασφάττειν ἐαυτὸν (voorbeelden in VAN HOOFF, p. 48-50).

907

iuguloque haud inscius accipit ensem
undantique animam diffundit in arma cruore.

Mezentius was sinds 846 de voornaamste focalisator. Aeneas' perceptie van de gebeurtenissen bleef helemaal buiten beschouwing, de lezer is immers enkel vertrouwd met de vreugde die hij voelde toen hij zijn tegenstander op zag dagen. Zo ook in de laatste regels. Niet: 'Aeneas steekt hem neer', wèl: 'hij aanvaardt het zwaard'!

In vers 907 zorgt *iugulo accipit ensem* voor een verwijzing naar de gladiatoren-*munus*⁶¹. De reactie van de Trojanen en de Latijnen in v. 895 geeft alleszins ook een gladiatorensmakje aan Mezentius' finale optreden: ze reageren als het publiek dat de favoriet ten onder ziet gaan of juist aan de winnende hand weet. Net zoals de gladiator bewondering oogst wanneer hij in volle bewustzijn (ook Mezentius is *haud inscius*) zijn lot aanvaardt en in een hopeloze situatie de dood sterft die hij zocht, kan de zelfmoordenaar bij Vergilius op een zekere sympathie rekenen. Mensen die binnen de gewelddadige erecode van de krijger-soldaat consequent blijven en in een hopeloze situatie de weg kiezen die de eer hen nog als enige openlaat, lijken de schrijver op zijn minst te fascineren. Zichzelf doden is daarbij geen optie, wèl een gedrag etaleren dat onvermijdelijk tot de dood leidt. Zelfmoordenaars bij Vergilius laten zich doden en kunnen daarbij op ons medeleven rekenen⁶², ongeacht of het nu om altruïstische suïcidanten (die sowieso al vaak op onze bewondering kunnen rekenen) of om egoïstische suïcidanten (zoals Mezentius) gaat. Daar zorgt de gekozen focalisatie voor en in het geval van Nisus en Euryalus zelfs het auteurscommentaar. Het netwerk van suïcidale patronen dat we in boek 9 en 10 van de *Aeneis* terugvinden, blijft ook in de twee laatste boeken van het epos nadrukkelijk aanwezig. In de evolutie van het meest complexe personage uit de tweede helft van de *Aeneis*, Turnus, spelen deze patronen immers een zeer belangrijke rol. Maar dat is stof voor een ander artikel.

61. Zo ook HARRISON ad loc. De invloed op Vergilius' gevechtsbeschrijvingen van de *munus* is zeker niet onbestaande: Ph. HEUZÉ, *L'image du corps dans l'œuvre de Virgile*, Rome 1985, p. 178-193: 'Les combats de l'épopée et la gladiature'. Ph. HARDIE, *Virgil's Aeneid: cosmos and imperium*, Oxford 1986, p. 147-154, wijst op sporen van de gladiatoren-*munus* in het finale tweegevecht.

62. Wat in de lijn ligt van de vaststelling bij VAN HOOFF, p. 131: "Self-killing is preferably understood as the deed of someone who hopes to preserve his honour"; de termen en uitdrukkingen die met zelfmoorden zijn verbonden, "often only denote the admiration of the observer for such a show of personal autonomy and free will" (p. 141).